

Isten a Kivonulás könyvében

A Tóra második könyve kimagasló jelentőségű „Izrael fiai” (vagyis Jákob utódai) történetének megjelenítésében, hiszen – mint ismeretes – az egyiptomi rabságból Isten segítségével történt kiszabadulásukat, az Ábrahámval és utódaival kötött szövetség megújítását, valamint az Ígéret Földje (Kánaán) felé tartó hosszas vándorlásukat írja le.

A zsidók eredetét az Ószövetség Ábrahámra (eredeti neve Ábrám) vezeti vissza, aki Háránból, ebből az észak-mezopotámiai városból az Úr felszólítására Kánaánba költözött. „Akkor az Úr megjelent Ábrámnak és így szólt hozzá: »Ezt a földet utódaidnak adom.«” (A Teremtés könyve, 12, 6-7. Az itt idézett ószövetségi szövegrészletek a Bibliának a Szent István Társulatnál 1987-ben Budapesten megjelent kiadásából származnak.) Még ezt is mondta neki: „Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége”. (I. m. 12, 3.)

Egy későbbi alkalommal Isten ünnepélyesen kijelentette Ábrahámnak: „Szövetséget hozok létre köztem és közted, majd utánad utódaid között minden nemzedéken át. Ez örök szövetség lesz, s én a te s utánad utódaid Istene leszek. Neked és utánad utódaidnak adom a földet, amelyen most mint jövevény tartózkodom: Kánaán egész földjét örök birtokul és én istenük leszek.” (I. m. 17, 7-8.) Ekkor rendelte el a férfiak körülmetélését, mondván: „Ez legyen a szövetség jele köztem és köztetek.” (I. m. 17, 11.) Előzőleg már jelezte, hogy kánaáni tartózkodásuk nem lesz folyamatos: „...nemzetséged idegen lesz egy országban, amely nem az övé. Szolgálni fognak neki, azok pedig elnyomják őket 400 esztendeig. De én megítélem azt a népet is, amelynek szolgálniuk kell. Akkor javakban bővelkedve vonulnak ki onnan.” (I. m. 15, 13-14.)

A történettudomány nem tud Ábrahám József nevű dédunokájáról, aki – miután testvérei eladták – magas hivatali pozícióba került Egyiptomban. Az Ószövetségből viszont megtudjuk, hogy apja, Jákob és annak egész családja a Kánaánban is tomboló aszály okozta éhínség elől az ő segítségével talált létfenntartó menedéket a Nílus deltájában. A Teremtés könyvében (46, 27.) ezt olvashatjuk: „A Jákob házából való lelkek száma, akik Egyiptomba mentek, hetvenet tett ki.” A már említett négyszáz esztendő alatt ezek annyira elszaporodtak, hogy az akkori fáraó a Biblia tanúsága szerint biztonságpolitikai veszélyt látott bennük, ezért elrendelte, hogy születésükkor pusztítsák el a fiúgyermeküket, és hatalmas mennyiségű munka kiszabásával nyomorgatta őket.

Némelyek téves szóhasználatának kiigazítása érdekében le kell szögeznünk, hogy a héberek Egyiptomban nem voltak rabszolgák. Kényszermunkára hajtották őket, ami – mint Mózes második könyvének jegyzetűrója a 104. oldalon levő 1, 11. számmal jelölt megjegyzésében leszögezte – általános keleti szokás volt. A későbbiekben Dávid király főemberei között is találunk munkafelügyelőt (lásd Sámuel második könyvének 20, 24. versét), Salamon pedig több mint százezer embert dolgoztatott kényszermunkásként temploma építésénél, és neki is megvolt a maga robotfelügyelője (lásd a Királyok első könyvének 4, 6., valamint 5, 27-30. verseit).

A történet jól ismert: Isten meghallotta Izrael népének az életüket elviselhetetlenné tevő mértéktelen közmunka miatti panaszát, és megemlékezve az Ábrahámval, Izsákkal és Jákobbal kötött szövetségre, jóindulattal fordult feléjük. Egy égő csipkebokorból felszólította Mózeset, hogy térjen vissza Midiánból (ahol akkor családjával élt) Egyiptomba, és vezesse onnan ki a népet. Testvérével, Áronnal együtt menjenek el a fáraóhoz, és kérjenek engedélyt népük pusztába való kivonulásához, hogy ott áldozatot mutassanak be Istenüknek.

Igencsak érthetetlen, hogy Isten a családjával együtt engedelmesen Egyiptomba tartó Mózeset „egy éjszakai szálláson” miért akarta megölni. Cippora, a felesége, jó női ösztönnel ráérezett miről van szó. Egy éles kővel mindjárt levágta fia előbőrét, és azzal férje ágyékát

megérintette. Ekkor Jehova békén hagyta Mózeset (i. m. 4, 24-26.) Ez azt bizonyítja, hogy körülmetéletlen volta miatt támadt rá. De vajon miért nem mondta meg neki egyenes szóval, mit vár el tőle, hogy a szövetségük érvényes legyen?

Jahve már kezdettől mondta, hogy kísérletük sikertelen lesz: „Ám én megkeményítem a fáraó szívét, és sok jelet meg csodát művelek majd Egyiptom földjén. Mivel a fáraó nem fog szavatokra hallgatni, azért kinyújtom kezemet Egyiptom ellen, keményen megbüntetem, és úgy vezetem ki seregemet, népemet, Izrael fiait Egyiptomból.” (A Kivonulás könyve 7, 3-4.) Az említetten kívül még négy ízben említi a szöveg azt, hogy az Úr megkeményíti a fáraó szívét (i. m. 7, 3; 9,12; 10,1; 14, 3.). Vagyis Egyiptom ura nem a saját elhatározásából tagadja meg a zsidók kívánságát, és bánik továbbra is embertelenül velük, hanem Istennek az ő szívébe sugallt akaratából. Az ember Istentől kapott saját akaratának látványos kétségbevonása nyilvánul meg ebben a felfogásban, ami ellentétes azokkal a keresztyén tanításokkal, amelyek elutasítják az eleve elrendelés elvét. Egyiptom és egész népe azért bűnhődik tízszer is, mert a fáraó minden alkalommal teljesíti az Úr akaratát. Olyan ez, mintha Jahve a kísértő, rosszra csábító sátán szerepét töltené be az egyiptomiak életében. Az egyiptomiakat kiszolgáltatta saját előre megtervezett haragjának, köztük azokat is, akiknek semmi szerepük nem volt Izrael fiainak meggyötrésében E tettének nincs más indoka, mint hogy megmutassa hatalmát az embereknek, mindenekelőtt a zsidóknak. Mózesnek a hetedik csapás után ezt mondja: „Én magam keményítettem meg a fáraónak és szolgálóinak a szívét, hogy ezeket a csodajeleket véghezvigyem közöttük. Elbeszélheted majd gyermekeidnek és gyermekeid gyermekeinek, hogy mit tettem az egyiptomiakkal, milyen csodákat vittem végbe közöttük, így megtudhatjátok, hogy én vagyok az Úr.” (I. m. 10, 1-2.)

Eleinte az egyiptomi varázslók is versenyre tudtak kelni a véghezvitt csodákkal. Így maguk is kígyóvá tudtak változtatni egy-egy botot, mint Áron tette a magáéval. Az első csapás idején ők is képesek voltak vérré változtatni a vizet, a második csapáskor pedig, amikor békák borították el Egyiptom földjét, „a varázslók ugyanezt tették tudományukkal, és békákat hoztak Egyiptom földjére” (i. m. 8, 3.). Ettől kezdve azonban, amikor szúnyogok, majd bögölyök lepték el az embereket és állatokat, az egyiptomi varázslók tudománya végképp csődöt mondott.

Az ötödik csapás a dögvész volt, amely miatt „az egyiptomiak minden állata elpusztult”, de az izraelieké közül egy sem (i. m. 9, 6.). Ezt követően fekélyek borították el az embereket és az állatokat is. Nem világos, hogy a 7. csapás (a hatalmas jégeső) előtt az Úrnak a fáraóhoz Mózesrel küldött üzenete miféle nyájak biztonságba helyezését szorgalmazta (i. m. 9, 19.), ha két nappal előbb már valamennyi állatuk elpusztult? A nyolcadik csapás a sáskajárás volt, a kilencedik pedig az országra boruló sűrű sötétség.

A legszörnyűbb azonban – a kívülálló szemében is – az utolsó, a tizedik csapás, a nagy gyilkolás éjszakája volt. Jahve azt mondta Mózesnek:

„Én végigvonulok azon az éjszakán Egyiptomon, és megölök minden elsőszülöttet Egyiptomban: embert és állatot, s ítéletet tartok Egyiptom minden istene fölött, én, az Úr. A vért használjátok annak a háznak a megjelölésére, amelyben laktok. Ha látom a vért, kihagylak benneteket. Titeket nem ér a megsemmisítő csapás, amellyel Egyiptomot megverem.” (I. m. 12, 12-13.)

Isten, akiről a keresztyének tudják, hogy maga a szeretet, a Kivonulás könyve szerint a fáraó általa sugallt magatartását úgy torolja meg, hogy Izrael népén kívül minden ember elsőszülöttét legyilkolja az egész országban. Még az állatokét is. Aztán elrendeli, hogy ez a számtalan ártatlan számára halállal terhes nap a kiválasztott nép ünnepe legyen: „Ez a nap legyen számotokra emléknep, és üljétek meg úgy, mint az Úr ünnepét. Nemzedékről nemzedékre tegyétek meg ünnepnapnak mindörökre” (i. m. 12, 14.).

A tizedik csapás után a héberek engedélyt kaptak lakhelyük elhagyására. Jahve ismét előre jelezte Mózesnek: „Én azonban megkeményítem a fáraó szívét, ezért utánuk fut, s akkor

majd megmutatom dicsőségemet a fáraón, egész seregén, harciszekerein és lovasain. ¹⁸Az egyiptomiak megtudják, hogy én vagyok az Úr, ha majd megmutatom dicsőségemet a fáraón, a szekerein és a lovasain.” (I. m. 14, 17-18) És íme: az Úr lehetővé tette, hogy Izrael fiai átkeljenek a szétnyíló tengeren, de az üldöző egyiptomiakat a fáraóval együtt a vízbe fullasztotta.

Hogy a héberek ne menjenek el üres kézzel, Jahve azt mondta Mózesnek: „Megszerzem a nép számára az egyiptomiak jóindulatát. (...) Az asszony kérjen szomszédjától és lakótársnőjétől ezüst tárgyakat, arany tárgyakat és ruhákat. Ezeket adjátok rá fiaitokra és leányaitokra. Így kifosztjátok az egyiptomiakat.” (I. m. 3, 21-22.) Minden biztonnal erre utalt a Teremtés könyvének már idézett részletében, mely szerint Izrael fiai „javakban bővelkedve vonulnak ki” Egyiptomból.

Vajon hogy lehet az, hogy az Úr, akitől a Tízparancsolatot kaptuk, mások értékeinek eltulajdonítására, lopásra buzdítja kiválasztott népét? Hogyan egyeztethető ez össze az Ő szentségével és tisztaságával? A dicsőségével, amely az előbb idézett mondatában inkább csak erőt, hatalmat és csodatevő képességet jelent, ami a gyakorlatban némi furfanggal keverten jelenik meg, hiszen azt bünteti, akit – a lelkére hatva – maga vett rá a bűnre. De a tíz csapást leginkább a hatalmi szerepet nem játszó egyiptomi közemberek szenvedik meg, akiknek rokonszenvét Jahve felkelti a zsidók iránt, ezért sikerül javaik egy részétől őket megrabolni. Ez az eljárás a rosszra való összeesküvés képzetét kelti az olvasóban, melynek résztvevője, sőt vezetője e könyvben Isten maga. Egyiptom vezetőinek a vétkeit kollektív bűnként kezeli, ami az egész ország lakosainak bűnhődését vonja maga után.

Az Úr dicsősége a továbbiakban szinte anyagi jelleget nyer: felhő formáját ölti (i. m. 16, 10.; 24, 15-16.), emésztő tűzként jelenik meg a hegy csúcán (24, 17.), vagy fénylő lényként „vonul el” Mózes előtt (18, 19.). Inkább külsőségekben nyilvánul meg, és nem válik világossá, hogy a dicsőség Isten lényének belső lényege, amely büntet, amikor szükséges, de legfontosabb jegye a hatalom és az emberek iránti szeretet összefonódása.

Jahve közli Mózesrel, hogy egy angyalt szándékszik küldeni hozzá, hogy őrizze az Ígéret Földje felé vezető útján, ahol több nép is lakik. „Akkor angyalom előtted fog járni, elvezet az amoritákhoz, a hetitákhoz, a perizitákhoz, a kánaániakhoz, a hivvitákhoz, és én kiirtom őket. (...) Csak lépésről lépésre üzőm el őket előled, ameddig eléggé elszaporodsz, hogy az országot birtokba vehesd. Területedet kiterjesztem a Sás-tengertől a filiszteusok tengeréig, a sivatagtól a folyóig. A föld lakóit hatalmadba adom, és te fogod elűzni őket. Ne köss szövetséget sem velük, sem isteneikkel. Nem maradhatnak földeden, nehogy ellenem bűnre kísértsenek.” (I. m. 23, 23., 30.32.)

Az idézett szavak értelmében mintha a meghódítandó föld eredeti birtokosai nem is volnának az Úr emberi lényeknek tekintett teremtményei. Velük kapcsolatban a „ne ölj” parancsa érvényét veszti. Addigi lakosai elűzésével és elpusztításával az Ígéret Földje a zsidók kizárólagosan és tökéletesen birtokolt területévé kell váljék.

A Kivonulás könyvének eseményei a feltételezések szerint a Krisztus előtti 1200-as években zajlottak, II. Ramszesz vagy fia, Meremtah uralkodása idején. E vélemény egyrészt arra épül, hogy a Biblia említi, hogy a zsidók II. Ramszesz fővárosának építésén dolgoztak (i. m. 1, 11.), másrészt Meremtah stéléje, amely a fáraónak az északi területek lázadói (líbiaiak, kánaániak) fölötti győzelmei emlékezetére állít emléket. A mondat, melyben az izraeliek szerepelnek, így szól: „Kánaán népe nyomorult fogoly, Askelon meghódítva, Gezert elfoglaltam, Janoám elpusztult, Izrael pusztá, magva nincs többé.”¹ Míg a többi név országrészeket jelöl, az „Izrael” szó egy nép nevéként szerepel, amely Egyiptom határain kívül él. Ez az első és egyetlen említésük az egyiptomi történelem ránk maradt anyagaiban.

¹ Lásd: »<http://www.allaboutarchaeology.org/merneptah-stele-faq.htm>«, illetve: »<http://hu.wikipedia.org/wiki/Izrael-szt%C3%A9%C3%A9>«.

Az országot sújtó tíz csapásra a Kivonulás könyvének szövegén kívül nincs semmilyen forrásunk.

A hagyomány a könyvet Mózesnek tulajdonítja. A modern kutatók szerint a szöveg a babiloni fogságban keletkezett², vagyis mintegy másfélezer évvel a benne leírt események után. (Ha valóban Mózes a szerző, kissé furcsa lenne, hogy következetesen egyes szám harmadik személyben beszél magáról.)

Megszövegezőjéről a Biblia említett, 1987-es budapesti kiadásának jegyzetírója megjegyzi: „A szent szerző a régi hagyományból (...) meríti az elbeszélés tárgyát.”

Vajon milyen alapon nevezhetünk szentnek egy olyan embert, aki művében a saját meghirdetett erkölcsi követelményeinek ellentmondó Isten eltorzított képét rajzolja meg, önnön népét pedig úgy helyezi az emberiség történelmének középpontjába, hogy az összes többit tekintetbevétele sem méltatja?

A legelterjedtebb értelmezés szerint a zsidó nép egy, az egész emberiséget érintő nagy feladatra lett kiválasztva. Egy biztos: a Kivonulás könyve feladatukként csak Jahve tiszteletét, az Ígéret Földjének meghódítását és a törvények betartását említi. Talán érdemes lenne megkísérelni ennek a „nagy feladatnak” a részletesebb feltárását.

Göteborg, 2012. augusztus

(Megjelent a *Kapu* 2012. augusztusi számában.)

² Lásd: »<http://www.pphf.hu/biblikum/tora/ptkut.pdf>« vagy a »http://en.wikipedia.org/wiki/Book_of_Exodus« honlapokat.